

Solkan, korenika Nove Gorice, ali »Pojdimo v Solkan po pamet« (Novice, 31. 1. 1872)

BRANKO MARUŠIČ | znanstveni svetnik v pokoju

✉ branko.marusic@guest.arnes.si

Izvleček: Nova Gorica ni mesto, ki bi zraslo na »zeleni trati«. Arheološke izkopanine na nekdanjih solkanskih poljih in utrdba Castellum Siliganum (prvič omenjena in zapisana leta 1001), zgrajena na zaenkrat še povsem določljivi lokaciji, pokažejo, da imata kraj Solkan in iz njegove dediščine nastala Nova Gorica naselitvene ter življenjske korenike, ki segajo ne le v pozno antiko in srednji vek, marveč daleč v pradavnino. Kakor je bila za nastanek Ljubljane odločilna antična Emona ali za Ajdovščino rimska Castra, je za Solkan in mnogo kasneje nastalo Novo Gorico obrambni kastel Siliganum strateški pendant v verigi, ki je segala od ostankov langobardskega limesa do vrtovinske Ortaone in se od tod morda vila še naprej.

Ključne besede: Solkan, Siliganum, antika, naselitvena kontinuiteta, dediščina, Nova Gorica.

Solkan, le radici di Nova Gorica, ovvero «Andiamo a Solkan per la saggezza» (Novice, 31 gennaio 1872)

Riassunto: Nova Gorica non è una città cresciuta su un «prato verde». Gli scavi archeologici sui campi di Solkan (Salcano) e nella zona della fortezza *Castellum Siliganum* (menzionata e documentata per la prima volta nel 1001), le cui posizione è ancora indeterminata, mostrano che Solkan e Nova Gorica, che ne è l'erede, vantano degli inizi che risalgono non solo alla tarda antichità e al medioevo, ma alla preistoria. Come l'antica Emona fu decisiva per la creazione di Ljubljana e la Castra romana per Ajdovščina, così per Solkan e più tardi anche per Nova Gorica fu importante il castello difensivo di *Siliganum*, punto strategico di un sistema difensivo legato ai resti del Limes Longobardo ed ad Ortaona etc.

Parole chiave: Salcano, *Siliganum*, antichità, patrimonio, Nova Gorica, continuità insediativa

V neprekinjenem vencu slovenskih vasi in naselij, ki so obdajale in še obdajajo Gorico ter Novo Gorico, je imel Solkan posebno mesto. To je dolgoval in še dolguje svoji zemljepisni legi, ki ga je postavila na levi breg reke Soče, ob vznožje gorá, kot so Sabotin, Škabrijel s Sveto Katarino in zlasti Sveta gora z

mističnostjo, ki izvira še iz predzgodovinskih časov. Ohranja jo še danes. Od tod izvirata predvsem prometna in strateška pomembnost Solkana ter njegova s stoletji pridobljena in uresničena vloga pravega predmestja bližnje Gorice. Tem značilnostim primerno je kraj prilagajal in gradil svoje gospodarsko

Pogled na Solkan proti Sabotinu, foto: 5. december 1937 (iz publikacije *Drevo raste iz korenin*, 2021).

ter družbeno življenje. Iz tega širokega vsebinskega razpona stoletij na tem mestu posebej opozarjamo le na nekaj zgodovinskih in prirodoslovnih posebnosti ter na nekatere krajevne narodopisne in jezikovne prvine, ki so soustvarjale koreniko Nove Gorice.

Domoznanec Štefan Kociančič, rojen pred več kot dvesto leti v Vipavi, je leta 1853 v slovenskem jeziku prvi nekaj več pisal o Solkanu in ga uvrstil med naselja na zgodovinskem Goriškem, kot so bila Ajdovščina, Kanal, Tolmin, Cerkno, Bovec in Kobarid. V daljnem letu 1001 prvič omenjeni Solkan kot grad (castellum) Siliganum¹ se je dokončno oblikoval v latinski in kasneje pogosteje

rabljeni Salcanum (ital. Salcano) ter nato v slovenski Solkan. Kdaj se je prvič tako zapisalo, ni še ugotovljeno, a se je Solkan na primer v slovenskem periodičnem tisku prvič pojavil leta 1842 (*Slovenska Bčela*) oziroma leta 1844, ko se kot naročniki prvega slovenskega časnika *Kmetijske in rokodelske novice* omenjajo tudi trije bralci iz območja Solkana, in sicer župnik Filip Peric, kaplan Jernej Štrekelj in župnik na Sveti gori Franc Serafin Albert. Leta 1850 se v edinem takratnem slovenskem listu na Primorskem, v tržaškem *Jadranskem Slavjanu*, Solkan omenja v povezavi s tu živečim plemičem (»vlastelac«) Viljemom Puppjem, ki je bil član Slavjanskega društva v Trstu. Tujejezični tisk pa je omenjal Solkan že veliko pred tem, zlasti v povezavi z božjo potjo na Sveti gori. Leta 1843 se

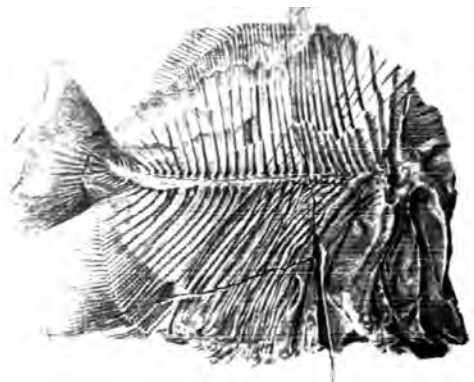
¹ Ta toponim se je z leti različno zapisoval kot Silikanum, Celcan, Celcanum, Celchan, Salcanum, Czelkan, Selcanumn, Zellekhan, Zelkon, Zalkann itd.

pojavi ime v Solkana («nad Solkanam») v slovenskem prevodu (Videm, 1843) patra Gaspara Pasconija v latinščini napisane zgodovine božje poti na Sveti gori (Benetke 1746), kjer pa se sicer omenja izključno kot Salcanum. Nabožni pisatelj Filip Jakob Kafol bi kraj preimenoval kar v Solkamneno (1863). Leta 1866 je v svoji zgodovini slovenskega naroda Janez Mencinger pisal o Solkamnu pri Gorici. Malo pred tem (1845) je župnik v Št. Vidu pri Vipavi (Podnanos) in pisec strokovnih objav Matija Vertovec načrtoval tudi izredno pomembno železniško progo navzgor po dolini reke Soče. »Nad Salkanam« naj bi reko prečkal most (zgrajen šele leta 1906), kjer bi, po Vertovčevem predlogu, v skalnatem Sabotinu izklesali klet za skladiščenje briškega vina; od tod naj bi ga po železnici razvažali odjemalcem.

Zagotovo je bila in je še danes Soča s svojo energijo, svežino ter živahnostjo posebna oznaka in značilnost kraja. To potrdi tudi ljudska pripoved o izvoru imena kraja. Soča se namreč po izlivu iz naravne tesni med Sveto goro in Sabotinom obrne proti jugu ter pri Solkanu »naredi velik suk, torej: Sukan«. Kot piše dopis v *Novicah* leta 1863, naj bi Solkan dobil svoje ime zaradi reke Soče. Taki malo verjetni razlagi toponima Solkan so sledile druge. Neslovensko glaseči se in etimološko težko razložljivi Solkan je vzbujal zanimanje in zaradi imena so nastanek Solkana očitno pravilno postavljali v rimske čase. Nepodpisan dopisnik v tržaški *Edinosti* je leta 1882 zapisal: »Pridem v Solkan, narodno, krasno in obrtno vas. Ker sem že marsikdaj vrtil kot črv v kako filologično knjigo, začnem besedo Solkan raztelesovati/ razsekati sl, sol, solk, suk, silcanum, slokan itd.« S tem pa razglabljanj o izvoru imena Solkan še ni bilo konec. Profesor klasičnih jezikov Štefan Širok, ki se je rodil v Ravnici »pri Kovačevih« in leta 1890 umrl v sedanji Ukrajini (Mikolaiv), je v svojem opisu potovanja iz Gorice na Trnovo (Soča, 1871) postavljaj na »jezikovno rešeto«

tudi imena krajev, skozi katere je pešačil. Razlagal je, da pride ime Solkana tudi od sestavljenke solni kamen, kar naj bi bilo verjetno glede na to, da naj bi nekdanje Jadransko morje segalo do podnožja Svete gore. Širok je omenil tudi razlago salcanum, torej pasja sol. Domačin in ljubiteljski jezikoslovec Lucijan Vuga je v solkanskem zborniku iz leta 2001 iskal rešitve problema tako na slovenski kot tudi na latinski jezikovni osnovi. A dlje od ugibanja ni prišel. Tudi Marko Snoj v svojem etimološkem slovarju slovenskih toponimov iz leta 2009 ni dal dokončnega odgovora. Silicanum naj bi po njegovem prišel iz latinske besede silex, kar je v slovenskem prevodu trda skala, kremen. Gore, ki obdajajo Solkan, so sicer bolj polne mehkejšega apnenca, v katerem pa se je našlo veliko (Mrzlek) okamenelih ostankov morskih živali iz geološkega obdobja pozne krede (piknodontne ribe). O njih se je pisalo v znanstveni literaturi (nazadnje leta 2014). Dunajski geolog Stache je v »Skavnici« na pobočju Svete gore najdeno okamenelo želvo poimenoval Sontiochelys, pri čemer je za Sočo rabil latinsko obliko njenega imena.

Današnje generacije ne poznajo več bajeslovne zgodbe iz starega Solkana. Gre za gozdnega škrate, ki je bil sicer močno navzoč v mislih in dejanjih ljudi predalpskega sveta. Na Tirolskem so ga poznali z imenom

Ilustracija piknodontne ribe iz Mrzleka (vir: Križnar 2014).

Sv. Katarina, foto: 27. december 1932 (iz publikacije *Drvo raste iz korenin*, 2021).

Orca, Furlani pa so mu pravili Orcul. Solkanci so ga slovenili kot orklijč in tako ga je zapisal tudi pisatelj Fran Erjavec, ko je s svojo popotno torbo v sedemdesetih letih 19. stoletja obiskoval Solkan. Orklijč se je z rdečo kapico na glavi vozil ponoči po deželi in prepeval. Spremenil se je tudi v velikana, da je mogel z eno nogo stopiti na vrh Sabotina/Sv. Valentina, z drugo pa na Sveto goro, in tako zajemal vodo iz Soče ter jo pil. Zdi se, da je ta junak furlanskih legend med Solkance zašel mimogrede, saj o njem v Posočju razen Erjavca ni nihče drug poročal. Tudi v ljudski tradiciji kraja ni najti besed o tem, da je orklijč pil Sočo, ki mu je dajala moč, s katero je vznemirjal ljudi.

Toda Soča je imela posebno moč, da je ob svojih bregovih ustvarjala veliko malih

velikanov, ki so kraj ohranjali in gradili na različne načine. V prvi vrsti pomislimo na tisto množico Solkancev, ki so stoletja in več ohranjali kulturo ter tradicijo svojih prednikov, urejali podobo kraja, ki je dajala najboljše pogoje bivanja, kljubovala vojnām in naravnim nesrečām ter utirala pota novim družbenim in gospodarskim pobudām, kot je bila zlasti od srede 19. stoletja mizarska obrt, poleg nje pa še tovarniški obrati ob Soči, sicer v lasti tujcev, a z delovno močjo domačinov. To nam je ta brezimna množica zapustila in na to v stoletjih preizkušeno »solkansko pamet« – to besedno zvezo so poznali in širili goriški slovenski meščani – so prenašali na tiste male in večje velikane, ki so jo dograjevali in prenašali skozi stoletja v naš čas. Pri tem pomislimo tudi na druge solkanske rojake, ki jim je življenje omogočalo, da so se uveljavili kot duhovniki, zdravniki, učitelji, visoki uradniki, politiki, kulturniki in vojniki. Živeli so povečini zunaj rodnega kraja, a nanj ohranjali blag spomin. Podatek, da so se med 17. in 18. stoletjem rodili v Solkanu trije profesorji medicinske fakultete univerze na Dunaju in v Pragi, je zelo prepričljiv. Ljudi, ki so se tu rodili in zapustili pomembne sledi svojega življenja ter dela, ne bomo posebej omenjali. A vendar je zanimiva primerjava z današnjim časom, saj je po doslej zbranih podatkih med našimi rojaki in ljudmi, ki se čutijo krajani Solkana, nekaj več kot dvajset Solkancev doseglo mesto univerzitetnega učitelja, če dosežkov ostalih na drugih področjih življenja ne opredeljujemo posebej.

Že omenjenega Štefana Široka je s Solkanom najbrž povezovala ljubezen do pisateljice in pesnice Pavline Doljak, poročene Pajk. Ta je živela kot sirota pri svojem stricu, solkanskem županu, deželnem poslancu in ustanovitelju solkanske čitalnice Matiji Doljaku. K opisu Solkana je Širok še dodal: »Solkan! to ti je gotovo znano ime, ako si kaj pridno prebiral slovenske novine (časopise). Menda nij bilo nikjer toliko dopisov na

Goriškem skovanih, kakor v Solkanu. Iz tega tudi lahko sklepaš, da Solkan mora biti inteligentna vas ...» Takrat, ko je to pisal, je v Solkanu že peto leto delovala čitalnica. Njeno odprtje (1867) je bil velik dogodek. Počastil ga je tudi pesnik Miroslav Vilhar, avtor ponarodelih *Po jezeru bliz' Triglava in Lipa zelena*. Solkancem je namenil himnično *Solkanska*, ki pa se kljub rodoljubju, ki ga izžareva, ni uveljavila.

Širok se je posvetil tudi etimologiji imena Solkan, a je šel še dlje v jezikoslovje in je opozoril na rabo nosnikov v solkanskem govoru, o čemer bi bilo po njegovem vredno opozoriti slavista in dunajskega profesorja Frana Miklošiča. Tako naj bi po Širokovem mnenju Solkan proslavili še »suhoparni slovničarji«. Svoj poziv je končal s prav solkanskim razpoznavnim geslom: »*Mati, mačka je nesla maslo po Sukani.*« Bila je prva objava teh tako znanih besed, takrat objavljena še brez ustreznih pravopisnih znakov. V zadnjih desetletjih 19. stoletja se je radovednost povečevala in ustvarjala veliko družbeno aktivnost, veliko raziskovalno gibanje tako na polju prirodoslovnih kot družboslovnih in humanističnih ved. Ker pa začetek tega besedila vsebuje jezikoslovne poudarke, naj se z njimi nadaljuje in tudi konča.

O tem, ali je Širokov poziv prišel na Dunaj do velikega Frana Miklošiča, lahko le ugibamo. Se je pa dobro leto po Širokovem javnem predlogu, sredi leta 1872, pojavil v Gorici ruski jezikoslovec poljskega rodu Jan N. Baudouin de Courtenay z namenom, da bi raziskoval govore zahodne Slovenije. Terensko delo ga je pripeljalo tudi v Solkan, kjer je s svojimi raziskavami, kakršnih ljudje dotle niso poznali, naletel na prijazen odziv nekaterih, medtem ko so ga drugi imeli za ruskega vohuna. Posamezniki so zasmehovali svoje rojake, ki so profesorju izkazovali naklonjenost. Med pripovedovalci iz Solkana se je Baudouin de Courtenay posebej spomnil na Štefo Juga, po domače Grmiča.

Zagotovo pa je bil Baudouinov najboljši informator v Solkanu dijak goriški Miha Vuga, ki se mu je rusko-poljski profesor v slovenskem časopisju posebej zahvaljeval za poslana poročila. Baudouin je svoje prve izsledke objavil v ruščini v knjigi *Opit foneteki rezijanskih govorov* (1875). Govore slovenskega zahoda je v knjigi porazdelil na devet skupin. Solkanskega je združil skupaj z govorom Prvačkovcev in Bricev. Kasnejše raziskave so Baudouinove ugotovitve znatno spremenile. Gradivo, ki ga je zbral, je danes ohranjeno v arhivu ruske akademije znanosti in umetnosti v Sankt Peterburgu ter čaka slovenske raziskovalce, da dokončajo pregled celotne zapuščine. V njem je tudi tisto, kar je v Solkanu za jezikoslovje pomembnega zbral Miha Vuga.

Brskanje in paberkovanje nas je zapeljalo v enosmerno pot, v nekakšno »kulturno« zgodovino. Če se vrnemo na križišče, bomo težko izbirali med potmi in smermi, ki se ponujajo, da se po njih usmerimo in se jim posvetimo. S koliko drugimi zgodbami se bomo na teh poteh še srečali. Pri tem pa je vredno opozoriti na preskok dogodkov kar celih stoletij (razmere Solkana v fevdalni dobi, turški vpadi, protestantizem, beneške vojne, epidemije kuge, francoska zasedba, razpad fevdalizma in obuditev slovenske nacionalne zavesti), da pristanemo v času, v katerem je Solkan doživel dve svetovni vojni, štirikrat menjal državno pripadnost, trikrat postal okupirano ozemlje in bil več mesecev upravno središče severne Primorske ter veliko let mnogo več kot le *šantula/botra* Nove Gorice. Njena korenika je postal zaradi spleta okoliščin po končani drugi svetovni vojni, predvsem pa zaradi lege in zemljepisno-zgodovinskih pogojev ter dejstev. Izbira Solkana in njegovega južnega predela, da postane prostor za izgradnjo Nove Gorice, ni bila slučajna, čeravno ne direktno posledica, da je urbanizem Solkana, porušenega v prvi

svetovni vojni, zastavil arhitekt in urbanist Maks Fabiani.

Med vsemi temi izkušnjami je iskala svojo pot tudi »solkanska pamet«, a ne kot pri-slovica, marveč le kot golo dejstvo, in spo-min nanjo se zrcali danes tudi v spomenikih, ki jih srečujemo v Solkanu, v spominskih ploščah in mizarskih znamenjih na hišah, v knjigah in brošurah, ki kot kraj izida in v samem naslovu navajajo ime Solkana, dalje v 115 številkah *Solkanskega časopisa: 1001*, predvsem pa v krajevnem šolstvu, v dejavnosti solkanskih društev, razpetih med športom, petjem in gledališko dejavnostjo, v krajevni skupnosti, njenih odborih in komisijah, v delu novogoriške mestne občine, političnih organizacij in Cerkve, navsezadnje pa tudi v delu tistih osemdesetih solkanskih piscev, ki naj bi bili predstavljeni v žal neuresničenem zborniku *Solkanska pismenost*.

Morda le obrobno sodi med korenike Nove Gorice tudi pripoved nepreverjenega izvora o »grgarskem oslu«. Nekoč, v zimskem času, so si ostanke osla, ki je zaradi mraza poginil na Prevalu, razdelili bližnji sosede. Solkanci so dobili mehur, zato so jih zasmehljivo (morda jih še vedno) imenovali »meharji«. Ravničanom je pripadla oslova koža, zato so dobili ime »guznarji«. Večji del poginulega osla je pripadal Grgarcem in s tem tudi neobzirno poimenovanje »grgarski osli«. Ta frazem (»grgarski osel«) je uporabil tudi Ciril Kosmač in tako je prišel v slovensko književnost. Očitno je bila ta oznaka za Grgarce poznana tudi sosedom v dolini reke Idrijce. Taka dodatna in bolj šaljiva poimenovanja krajev in ljudi pod hribovjem med Sve-to Goro, Sabotinom in Škabrijelom, so utrjevala in povezovala človeško in ozemeljsko skupnost iz katere je rasla in še raste Nova Gorica.

Solkan je starostno ozadje Nove Gorice, je korenika mesta, ki ni nastajalo le »na zeleni trati«, marveč je nastalo tudi na koreninah, ki segajo, po doslej opravljenih arheolo-

Naslovnica knjižice goriškega odvetnika L. G. Ciprianija iz leta 1799 o domnevni antični Noreji, ki naj bi se nahajala v bližini Gorice.

ških raziskavah sodeč, še v obdobja od prazgodovine naprej. Ali ni Ljubljana nastajala iz rimske Emone, Ajdovščina iz rimske Castre in Solkan z Novo Gorico vred iz gradu (castellum) Siliganum, prvič omenjenega leta 1001? Ta grad je imel zelo verjetno strateške naloge, morda tudi kako vlogo v upravni ureditvi tistega časa. Tudi njegova lega še vedno ni povsem določena, a bi jo lahko potrjeval tudi že bežen zračni pogled na polkrožni sklop hiš, ki obdajajo severovzhodni del cerkve sv. Štefana v Solkanu. Te hiše so videti, kot bi bile dozidane na nekem stavbnem zidovju, obzidju, ki je pripadal gradu. Tudi še danes ohranjeno ime »Zagrad« za območje jugozahodno od sedanje solkanske cerkve se veže na grajsko poslopje, ali pa je zgolj s kamnitim zidom zaščiten posest. Nad Zagradom se dviga mala vzpetina Sv. Katarina (320 m), danes imenovana Kekec, s cerkvijo z istim imenom. Najdbe na tem ozemlju so potrdile obstoj višinskega naselja od

bronaste dobe do pozne antike. Rezultati raziskave bi lahko dali novo razsežnost v razpravi o temeljih naselja Solkan in posledično tudi Nove Gorice.

Pred stoletji so goriški domoznanci (Martin Bavčer, Giuseppe L. Cipriani) na Sveti Katarini in drugod v okolici Gorice med ostanki starodavnih gradenj ter tudi na podlagi starejše literature iskali dotlej še neugotovljeno lego zagonetnega antičnega mesta Noreja. Pri tem delu bi bile lahko v pomoč primerjave naravnih danosti (relief) in toponimi, ki se tudi navajajo v že omenjeni listini z dne 28. aprila 1001. Del v tem dokumentu začrtana fevdalna posestna meja poteka med opredeljenima točkama castellum Siliganum in v listini le golo navedeno Ortaono. To pa ne more biti drugega kot ime kraja (čeprav bi se tako lahko imenoval tudi potok ali hudournik), po besedah arheologa Slavka Ciglenečkega »poznoantična semiurbana utrjena naselbina Sv. Pavel nad Vrtovinom«. Školj sv. Pavla je geografsko izpostavljena vzpetina (520 m n. v.), ki je že več kot stoletje poznano in deloma tudi preiskano arheološko nahajališče. Ledinsko ime »Pod školjem« ima tudi skalnat predel med Solkanom in Kromberkom, nad katerim je bila po drugi svetovni vojni dokončno porušena cerkev sv. Katarine. Z načrtno raziskavo in gradivom, ki bi ga pri tem pridobili, bi lahko ugotovili, ali niso prav tu pri školju in na ravnini, razprostrti na njegovi severni strani, skrite korenike s povsem miroljubnimi nameni in zaradi temeljnih življenjskih potreb od leta 1948 nastajajoče Nove Gorice.

VIRI IN LITERATURA

Ciglenečki, S. 2021: Poznoantična semiurbana utrjena naselbina Sv. Pavel nad Vrtovinom. V: *Goriški letnik*, 45, 193–213.

Edinost, 18. 3. 1882, št. 11.

Erjavec, F. Iz popotne torbe. V: *Letopis matice slovenske* 1875, 1879, 1880, 1882, 1883.

Kafol, F. J. 1863: Cerkevica, sv. Mohora na Tolminskih Pečinah. V: *Slovenske večernice* 1863, 16.

Kociančič, Š. 1854: Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853. V: *Arkiv za povjestnico jugoslavensku*, 3/1854, 173–222, pass.

Kratka zgodovina božje poti na Sveti Gori nad Solkanom blizu Gorice v starem zapisu iz leta 1843, Sveta Gora 1993.

Križnar, M. 2014: Ostanki zob piknodontnih rib (Actinopterygii, Pycnodontidae) iz krednih plasti Mrzleka pri Solkanu ... V: *RMZ-Materials and geoenvironment*, 61, št. 2–3, 5, 183–189.

Marušič, B. (ur.) 2001: *Jako stara vas na Goriškem je Solkan*. Zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja. Solkan: Krajevna skupnost.

Novice, 30. 12. 1863, šte. 52, str. 411.

Novice, 31. 1. 1872, šte. 5, str. 37.

Pasconi, G. 1993: *Kratka zgodovina božje poti na Sveti Gori nad Solkanom blizu Gorice v starem zapisu iz leta 1843*. Sveta gora: Franciški samostan, 1993.

Ravničan Štefan Širok (1849–1890) *Publicist in profesor klasičnih jezikov v carski Rusiji*. Lokve: TKŠ Društvo Lo-Ko, 2022.

Seidl, F. 1913: Geološki izprehodi po Goriškem. Gorica, 1913, 20.

Snoj, M. 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Modrijan založba d. o. o., Založba ZRC, 388–389.

Trdina, J. 1866: *Zgodovina slovenskega naroda*. V Ljubljani: Matica Slovenska, 119.

Vuga, T. 2018: Projekt: Nova Gorica. Ljubljana: ZRC SAZU.